

Prípad Statočný valach

(Podoby, možnosti a recepcia romantickej prózy na príklade textu Štefana Marka Daxnera)

JANA PÁCALOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

PÁCALOVÁ, J.: Honest shepherd case (Forms, possibilities and reception of romantic prose exemplified on Štefan Marko Daxner's text). SLOVENSKÁ LITERATÚRA 58, 2011, No 4, p. 339 – 347.

The article analyses Štefan Marko Daxner's short prose called *Statočný valach* (Honest shepherd, 1843, in manuscript titled *O drahom barancovi*, Of an expensive ram), in which the writer used and creatively adjusted the narrative techniques and language typical of humorous folk genres.

The prose proves interesting with regard to two different assessments made by both contemporaries and literary historians, which was caused by a type of print media it was published in. It was assessed as an original prose (Jozef Miloslav Hurban and Július Noge) as it had been published in almanac *Nitra* (1846) as well as a folk tale (Pavol Dobšinský and Cyril Kraus) as it had been published in *Prostonárodné slovenské povesti* (1883). The two different ways of receiving the prose conditioned by the criteria of literary experience are used to show there is a long-standing problem of the assessment of the literary works which are found somewhere between literature and folklore.

Key words: romanticism, prose, folk tale, adaption, narrative techniques

Štefan Marko Daxner (1822 – 1892) je známy predovšetkým svojimi kultúrno-osvetovými, organizačnými a politickými aktivitami. Daxnerove študentské roky sú však spojené aj s literárnymi ambíciami,¹ ktoré pomerne rýchlo našli adekvátny publikačný priestor: už v roku 1841 mu pod pseudonymom Jeremkowský vyšla v *Tatranku* epická báseň *Čo kto činí, sebe činí*,² do prvého ročníka *Orla tatránskeho* zaradil Ľudovít Štúr povesť *Poklad Jánošíkov*,³ v treťom ročníku almanachu *Nitra* publikoval Jozef Miloslav Hurban „obraz z valaského života“ *Statočný valach*⁴ a v rovnakom roku August Horislav Škultéty odtlačil v *Zorničke* povesť *Poklad*.⁵ Polovica štyridsiatych rokov bola teda pre mladého adepta práv literárne prajná. Sľubný vstup do literatúry však ostal nevyužitý. Pravdepodobný dôvod možno vidieť v nedostatočných ambíciách autora i jeho kritickej reflexii vlastnej tvorby, ktoré ilustruje list A. H. Škultétymu z 21. mája 1846 napísaný

¹ Treba pripomenúť, že na bratislavskom lýceu Š. M. Daxner založil humoristický časopis *Buben*, do ktorého okrem pôvodných textov prispieval aj ilustráciami.

² *Co kdo činí, sobě činí* (Powěst slowenská z Tater). In: *Tatranka*, 1841, diel 2., zv. 1, s. 16 – 22.

³ *Poklad Jánošíkou*. In: *Orol tatránski*, roč. 1, 1845, č. 6, s. 41 – 42.

⁴ *Statoční Valach* (obraz z Valaského života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 207 – 217.

⁵ *Poklad*. In: *Zornička*, roč. 1, 1846, s. 1 – 16.

v súvislosti s prípravou *Zorničky*: „Moje poviedky tak ležia ako pred mesiacmi. Nedávajte ani jednu z mojich dvoch poviedok. Mne sa nijako nepáčia.“⁶ Iný pohľad na Daxnerov tvorivý potenciál mali jeho súčasníci i nasledujúca generácia spisovateľov. Vysoko ho ocenil napr. Svetozár Hurban Vajanský, keď napísal: „Asnád' bude divno, keď poviem, že Daxner patrí medzi prvých belletristov slovenských! Tomu sa počudovať môže len ten, kto nezná jeho poviestku ‚Statočný Valach‘, vyšlú v III. ročníku (1846) Hurbanovej ‚Nitry‘. V tejto krátkej rozprávke je mnoho poesie a originality, je ona pravým klenotom v slovenskej literatúre (...). Keď čítame ‚Statočného Valacha‘, zarmútíme sa, že Daxner viac nepracoval na tomto poli.“⁷

Próza Statočný valach má predlohu v Daxnerovej zbierke *Codex tisovský C*,⁸ kde je pomenovaná O drahom barancovi.⁹ Z hľadiska miesta zápisu tohto textu v zbierke rozprávok, ktorú za „sbierku prstonárodných povestí slovenských“¹⁰ považoval aj jej autor, by text bolo možné hodnotiť ako rozprávku. Status rozprávky potvrdil o štyridsať rokov neskôr Pavol Dobšinský, keď ho zaradil do ôsmeho zväzku *Prstonárodných slovenských povestí*, pričom ho publikoval pod rovnakým názvom, ako vyšiel v *Nitre*.¹¹

S. H. Vajanský, ktorý Š. M. Daxnera evidoval aj ako rozprávkaru,¹² však text Statoč-

⁶ Cit. podľa HLEBA, Edmund: *Štefan Marko Daxner. Život a dielo v dokumentoch*. Martin : Osveta, 1976, s. 42.

⁷ V.: Štefan Marko Daxner. In: *Slovenské pohľady*, roč. VI, 1886, č. 4, s. 96.

⁸ *Codex tisovský C* vznikol v druhej polovici roku 1843 v Tisovci v spolupráci s A. H. Škultétym (*Codex tisovský A*) a Jonatanom Dobroslavom Čipkom (*Codex tisovský B*). Spomedzi rukopisných zbierok fixujúcich prozaický folklór a ponášky naň z polovice štyridsiatych rokov 19. storočia predstavuje originálny projekt, čo sa týka spôsobu vzniku zbierky (výsledok individuálnej tvorivo-zberateľskej iniciatívy), aj charakterom a kvalitou výstupu. Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava : Ars Poetica, 2010, s. 93 – 120.

⁹ O drahom barancovi. In: *Codex tisovský C*, s. 37 – 44, ALU SNK, sign. B466.

¹⁰ DAXNER, Štefan Marko: Vlastný životopis. In: *Slovenské pohľady*, roč. XIX, 1899, soš. 3, s. 130.

¹¹ Statočný valach. In: DOBŠINSKÝ, Pavol: *Prstonárodné slovenské povesti*. Zv. 8. Turč. Sv. Martin (vlastným nákladom), 1883, s. 37 – 46. Dobšinský mal pri redakčnej príprave textu k dispozícii Daxnerovu rukopisnú predlohu z *Codexu tisovského C*, avšak vychádzal z variantu publikovaného v almanachu podobne ako pri príprave iných textov do tejto rozprávkovej edície, ktoré už boli publikované knižne či časopisecky.

¹² S. H. Vajanský v cit. článku označil Š. M. Daxnera za „umného sberateľa národných povestí“ (V.: Štefan Marko Daxner. In: *Slovenské pohľady*, roč. VI, 1886, č. 4, s. 96), čím zdôraznil jeho dvojaké tvorivé zameranie – na pôvodnú prózu, ktorú žánrovo označil ako „poviestka“ a „krátka rozprávka“, a ponášky na folklórnu prózu (pod označením „národné povesti“). Za „umného zberateľa“ a kompetentného rozprávkaru považovali Š. M. Daxnera aj editori rozprávkových zbierok v 19. storočí, keď spomedzi šestnástich rozprávok, ktoré napísal do *Codexu tisovského C*, prevzali do svojich vydání dvanásť: do *Slovenských povestí* (1845) prevzal Ján Francisci rozprávku Cesta k slncu; A. H. Škultéty a P. Dobšinský publikovali v *Slovenských povestiach* (1858 – 1861) rozprávku Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná (text redakčne upravili, pričom odkázali na Daxnera ako autora rozprávky), rozprávku O jednom kráľovskom synovi pripravil pre vydanie sám Š. M. Daxner (odtlačená pod názvom Otcov hrob) a rozprávku Jáchimko a Otolienka použil P. Dobšinský v rozprávke Zlatovláska ako jeden z východiskových variantov pri kompilovaní publikovaného variantu rozprávky. Do *Prstonárodných slovenských povestí* prevzal P. Dobšinský rozprávku Cesta k slncu (z Francisciho vydania), Či jesto pravda na svete, O troch grošoch, Nebeská sláva, O človeku, čo nikdy nehešil, Sirôtky a O drahom barancovi (publikovaná pod názvom Statočný valach), rozprávku O Matúšovi použil A. H. Škultéty v rozprávke Mataj a Umrlá hlava v rozprávke Mítvy frajer.

ný valach hodnotil ako pôvodnú prózu a rovnako ho reflektoval aj Július Noge. V monografii *Slovenská romantická próza* (1969) ho – spolu s „pokusom o ideálnu povest' slovenskú“ Dcéra povesti Sama Bohdana Hroboňa a „rusínskou povest'ou“ Laborec Bohuša Nosáka-Nezabudova – označil za jednu z troch pôvodných próz z predrevolučného obdobia, ktoré sú postavené na rozprávkovej kompozícii, látkach a poetike. Tieto tri texty priamo postavil proti „zápisom, úpravám a vydávaniu ľudových rozprávok“ a označil ich ako dôkaz toho, „že próza žila tými istými snahami a estetickými koncepciami ako poézia, že sa ich pokúšala realizovať svojou vlastnou rečou“.¹³ Skutočnosť, že text neskôr odtlačil P. Dobšinský v *Prostonárodných slovenských povestiach*, Nogemu pravdepodobne unikla alebo ju nevezal na vedomie.¹⁴ Rovnako nereflektoval ani rukopisnú predlohu textu z *Codexu tisovského C*, pričom možno predpokladať, že ju nepoznal. Zo spôsobu jeho recepcie tohto textu – hoci na pomerne malej ploche necelej strany¹⁵ – možno vyvodíť, že k jeho hodnoteniu ako pôvodnej prózy viedli J. Nogeho popri publikačnom priestore, ktorý sa mu dostal, výlučne vnútorné kritériá, a to vlastná podoba a realizácia textu, čiže rovnaké kritériá, na základe ktorých charakterizoval text ako pôvodnú prózu aj S. H. Vajanský, a tiež rovnaké kritériá, na základe ktorých zaradil text do almanachu J. M. Hurban.¹⁶

V staršej literatúre venovanej Š. M. Daxnerovi sa Statočný valach spomína ako próza v súvislosti s vydaním v almanachu, a to aj u Cyrila Krausa,¹⁷ ktorý toto hodnotenie výrazne revidoval až v deväťdesiatych rokoch. Pôvod rukopisu v *Codexu tisovskom C* a jeho zaradenie do rozprávkovej edície P. Dobšinským ho neskôr v monografii *Slovenský literárny romantizmus. Vývin a tvar* (1999) viedli k odmietnutiu textu ako pôvodnej prózy. Argumentoval tým, že „Statočný valach nevybočuje z rámca autorského spracovania ľudovej rozprávky, je jej organickou súčasťou“.¹⁸ Vo vzťahu k folklórnej próze pritom už Jiří Polívka v *Súpis slovenských rozprávok* (1930) upozornil v súvislosti s rukopisnou predlohou O drahom barancovi na to, že hoci sa „Št. Daxner snažil, nakoľko mohol, spracovať ľudovú rozprávku slohom domnelo ľudovým“, nepodarilo sa mu to, a rozprávka je napísaná „knižne, neľudove“.²⁰

Publikovanie textu v almanachu *Nitra* však autorský zámer Š. M. Daxnera posúva niekam inam. Išlo mu vôbec v prípade tohto textu o napísanie rozprávky, presnejšie ponášky na folklórnu rozprávku, o ktorej uvažuje J. Polívka? Ak vezmeme do úvahy cha-

¹³ Pozri NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 177.

¹⁴ Na inom mieste monografie sa J. Noge v súvislosti so zberateľskou činnosťou a názormi na folklór Jána Kalinčiaka vyslovuje aj o jeho rozprávkach publikovaných v *Prostonárodných slovenských povestiach*, z čoho je zrejmé, že pramene a autorov rozprávok z tejto edície evidoval (bližšie s. 182 – 183).

¹⁵ Posledný odstavec na s. 182, prvý na s. 183.

¹⁶ J. M. Hurban, skeptický voči konceptu literatúry postavenej na folklórnom základe v zmysle substitúcie pôvodnej tvorby folklórom, by text v prípade, ak by ho považoval za rozprávku, nepublikoval.

¹⁷ KRAUS, Cyril: *Štefan Marko Daxner. Život, charakter a práca*. Bratislava : Osvetový ústav, 1973, s. 15.

¹⁸ KRAUS, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus. Vývin a tvar*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1999, s. 105.

¹⁹ POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 4 . Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1930, s. 542 – 543.

²⁰ POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 4. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1930, s. 543.

rakteristiku textu Statočný valach z almanachu ako „obrazu z valaského života“, teda charakteristiku, ktorou sa autor vedome dištancoval od rozprávky v dobovej tlači polovice štyridsiatych rokov hojne zabývanej, populárnej, no zatiaľ nepoznačenej folklorizujúco-národopisným prístupom typickým pre publikačnú prax ďalších desaťročí, a k tomu prihliadneme na žáner „obrazu“ v dobovej tlači i poznatky o tom, akými špecifikami oproti rozprávkam z iných rukopisných prameňov aj rozprávkam, ako ich kanonizovali knižné vydania, vynikajú iné Daxnerove texty z *Codexu tisoovského C*,²¹ možno takýto autorský zámer spochybniť. Napokon, analýza rukopisu O drahom barancovi aj textu Statočný valach Polívkove závery o „umelom, neľudovom“ charaktere textu potvrdzuje.

J. Polívku aj J. Nogeho zaujala predovšetkým druhá časť rozprávania, kde dievča chodí zväzdať valacha. J. Polívka tu identifikoval pastiersku idylu, pričom jej prítomnosť v – podľa neho rozprávkovom – texte zhodnotil ako dôkaz neschopnosti Š. M. Daxnera spracovať látku v intenciách folklórnej rozprávky.²² J. Noge hovorí konkrétnejšie o pre-romantickej pastierskej idyle,²³ ktorá v kombinácii s ďalšími prvkami aktualizovaného ľudového rozprávania (a to anekdoticko-žartovným dejovým základom a dialogickými pasážami v duchu folklórneho rozprávača) poukazuje na to, že text je pôvodnou prózou.

V súvislosti s Daxnerovými aktualizáčnymi tendenciami treba spomenúť zvlášť kompozíciu rozprávania, kde predovšetkým použitie princípu triadickosti odkazuje podľa J. Nogeho k poetike rozprávky. Avšak triadické rozvíjanie deja, podobne ako napr. rámcovanie deja formulami, nie je pre rozprávača vo folklórnom prostredí natoľko závažné, ako sa javí z klasických adaptácií rozprávok publikovaných romantikmi,²⁴ ktorí vychádzali aj z Daxnerových textov. Pre rozprávky z *Codexu tisoovského C* je dôraz na triadickú kompozíciu zvlášť charakteristický. Nemyslím si však, že je výsledkom mechanického napodobňovania kompozície rozprávky. U tohto autora funguje ako jeden z určujúcich atribútov jeho rozprávačského štýlu, v ktorom aktualizuje tento prvok folklórnej poetiky a cielene ho uplatňuje v štruktúre rozprávania aj na úrovniach, kde sa s ním vo folklórnej próze nestretávame. Napr. v rozprávke Umrľá hlava, spracúvajúcej lenorskú látku, Š. M. Daxner triadicky rozvíja nielen dej ako celok a jednotlivé menšie dejové segmenty, ale dôsledne aj parciálne motívy, štruktúru na úrovni – proppovskou terminológiou – pomocníkov a protivníkov, dokonca organizáciu prozaických a veršovaných pasáží.²⁵

V texte Statočný valach sa manifestujú aj ďalšie charakteristiky Daxnerových rozprávok z *Codexu tisoovského C*, ktoré sú vo vzťahu k folklórnej próze, resp. k podobe rozprávky, ako ju neskôr kanonizovali knižné vydania, a to predovšetkým edícia A. H. Škultétyho a P. Dobšínskeho, v ktorej ponúkli modelový invariant rozprávky, nesystémo-

²¹ Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšínskeho)*. Bratislava : Ars Poetica, 2010, s. 93 – 120.

²² POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 4. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1930, s. 543.

²³ NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 184.

²⁴ Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: Formuly v literárnych rozprávkach. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 1, s. 81 – 103; Od stavby k funkcii (príspevok k poetike rozprávok). In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 3 – 4, s. 221 – 242.

²⁵ Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšínskeho)*. Bratislava : Ars Poetica, 2010, s. 109 – 116.

vé až cudzorodé. Tento prameň ako celok (rovnako ako Čipkov *Codex tisovský B*) je zaujímavou ukážkou celkom originálneho prístupu k fixácii a spracovaniu rozprávkovej látky autorom, ktorý síce pozná poetiku folklórnej prózy, ale túto s výnimkou princípu triadickosti vedome nerešpektuje (nápadným znakom je napr. absencia rámcov) alebo ju literárne adaptuje, vnášajúc do pôvodne folklórneho materiálu aktualizálny presah a romantický obrazový aparát.²⁶

J. Noge zhodnotil cieľ Daxnerovej prózy ako zábavno-výchovný.²⁷ Pripomením jej obsah: dvaja gazdovia sa stavia o sto zlatých, že valach jedného z nich predá barana bez vedomia gazdu, lebo nie je taký poctivý, ako sa zdá. Valach však nátlaku kupujúceho odolá. Neodolá až jeho krásnej dcére, ktorá po tri dni chodí za valachom a zväzda ho, a valach napokon vymení barana za bozk. Jeho statočnosť sa napokon ukáže pri zrátaní oviec na Demitra, keď sa nevyhovori na vlka, ako predpokladali účastníci stávky, ale povie pravdu. Text je napísaný štýlom, ktorý jednoznačne odkazuje k zábavnej funkcii, pričom téma a jej spracovanie dodávajú próze didaktizujúce zafarbenie.

Statočný valach je zaujímavý aj v kontexte dobového projektovania ideálneho hrdinu, literárneho i romantického, čo sa zvlášť ponúka pri texte, ktorého látka i postupy odkazujú k folklórnej próze. Pri prvom čítaní je na texte nápadné napätie, ktoré je vytvorené hravým prepisom povahy tradičnej rozprávkovej skúšky v žartovno-anekdotickom kóde na jednej strane a obrazom hlavného hrdinu na strane druhej. Bozk ako výmenný artikel za predmet, ktorý chce postava získať, je síce v rozprávkach bežný (pripomením napr. Andersenovho Pastiera sviň), ale spôsob spracovania tohto motívu a celá epizóda – propovskou terminológiou – skúšania hrdinu sú literárne aktualizované do podoby idyly. Prvoplánová prítomnosť ľúbostného, či presnejšie erotického motívu, sa realizuje spôsobom, ktorý zapadá do žánru idyly, ale nezodpovedá požiadavkám, ktoré Ľudovít Štúr v prednáškach o poézii slovanskej kládol na slovanskú poéziu, zvlášť jeho výhrade voči prítomnosti tohto motívu v literatúre. Podľa Štúra je partnerská láska ako primárny motív konania charakteristická pre romantické, čiže germánske umenie, a slovanskému duchu i duchu slovanského umenia je cudzia.²⁸

Hoci sa príbeh realizuje v kompozičnom rámci rozprávky a uplatňuje aj jej postupy, Daxnerov valach nereprezentuje funkciu, ako je to vo folklórnej i klasickej rozprávke. Status postavy v pravom zmysle vytvára autor aktualizáciou folklórnych zobrazovacích

²⁶ Pre rozprávky Š. M. Daxnera a J. D. Čipku z *Codexov tisovských* sú charakteristické úvody in medias res, novelistické pasáže a popisy implikujúce „folkloristické obrázky“, v ktorých autor približuje skúsenosť bežného človeka, výrazne literárna štylizácia, priblíženie psychológie a motivácie postáv, využitie romantických kulis v obraze prostredia, dôraz na zvukové vnemy a exponované obrazné zobrazenie namiesto jednoduchého denotatívneho. Najmä v prípade spracovania nečarovnorozprávkových látok je evidentné, že autorom nejde o fixovanie rozprávania, ako sa realizuje vo folklórnom prostredí, ani o napísanie rozprávkového textu ako ohlasu na folklórne rozprávky, ako texty z *Codexov tisovských* tradične interpretuje folkloristika, ale o text, ktorý môžeme chápať ako pôvodnú prózu, ako napokon ukazuje i príklad prózy Statočný valach.

²⁷ NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 184.

²⁸ Ak by sme na text nahliadali ako na rozprávku, prítomnosť tohto motívu by sa vylučovala aj s teóriou rozprávky, ktorá v polovici štyridsiatych rokov prevzala tento Štúrov postulát, ako je zrejme z tzv. sporu o Beronu. Bližšie PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava: Ars Poetica, 2010, s. 44 – 45, pozn. pod čiarou č. 42.

prostriedkov a ich navrstvovaním. Zaujímavé je v tomto smere napr. využitie figúry paralelizmu, ktorá v idylickej časti rozprávania predstavuje základný výstavbový princíp. Spolu s charakterom dialogických častí, stvárných v intenciách folklórneho rozprávača, ktoré ako charakteristický znak prózy vyzdvihol J. Noge, zvyšuje dynamiku rozprávania a produkuje dojem ľahkosti, hravosti, na relatívne malom priestore umožňuje esteticky pôsobivo načrtnúť základnú vzťahovú maticu, obraz hrdinu a prienik do jeho myslenia. Paralelu vedie autor jednak medzi ľudským a prírodným svetom, ako sa uplatňuje v poetike folklóru, jednak medzi správaním mužského protagonistu a ženskej protagonistky: „*Až keď už plní bou košík jahuod, a plnuo bolo srdco šuhajovo krásou d'jevčata: sadli si obidvaja ku pokojne pasúcemu sa stádu pod tuoňu starjeho buka. – Zahrávalo sa tu d'jevča s bjelim barancom, – a zahrával sa Valach s krásnim d'jevčatom; boskávalo d'jouča krásneho baranca, a dau sa baraňec boskávať; ale keď šuhaj chceu boskať peknuo d'jevča, uhlo ono hlávkou! (...) Ňezahrávala sa vjacej Hanka s ťichím barancom, a Ňezahrával sa Jaňik s krásnim d'jevčatom. – Ona odchádzala smutná domou, a smutní dlho za ňou pozerau šuhaj.*“²⁹

Charakter hrdinu, ktorý predstavuje užšie tému prózy, je explicitne obsiahnutý už v názve textu (z časopiseckého vydania, zatiaľ čo v rukopise autor ironizujúco zvýznamnil predmet stávk). V úvode rozprávania o charakte valacha informuje rozprávač prostredníctvom reflexie iných postáv, a súčasne jeho charakter tvorí motív stávky, a teda jadro zápletky. Na zobrazenie postavy v jadre rozprávania využíva autor primárne aktualizáciu – opäť proppovskou terminológiou – preverovania hrdinu na dvoch stupňoch: v prvom skúša statočnosť valacha gazda, ktorý uzavrel stávkou, v druhom jeho dcéra (vo folklórnej próze však takéto preverovanie hrdinu nebýva jadrom rozprávky, je iba jednou z funkcií alebo v dejovo štruktúrovanejších textoch tvorí jeden z dejových sledov). Rozprávač tak charakterizuje túto postavu nepriamo, prostredníctvom jej konania, aj priamo, a to dvojako, jednak vlastným hodnotiacim komentárom, ktorý bezprostredne konfrontuje s reakciami gazdu a jeho dcéry: „*Rozprávali si, Boh vje o čom, len o barancovi ňje; – lebo statočnosť a poctivosť Valachová, na každom jeho slove sa zjavujúca – hñed' od počjatu, jako bi bola zavrátila miljeho kupca, – tak že si ten ňetrúfau len tak z lahka do veci sa púšťat'. Čím d'alej, tím ťesnejšie a ťesnejšie mu bolo*“³⁰ jednak úvahovými vsuvkami postavy a jej vnútornou rečou: „*Misleu ňeborák Valach, misleu, čo má urobiť, – ňebolo mu aňi tak, aňi tak. Uverí mi muoj dobrí gazda, uverí, čuo že bi ňeuveriu; ale, keď to zas len ňemuože biť dák po pravd'e. – – Eh! ta chod' ta, račej ťa ňeboskám, jako bi som potom mau pre ťeba gazdu oklamať.*“³¹

V závere prózy uplatnil Š. M. Daxner zaujímavý prvok hlasu svedomia, formálne odkazujúci na starozákonný boží hlas, ktorý sa prihovára vyvoleným: „*přišla tu po kuse noc a chladní vetrik ochlad'iu horúcu krv Valacha. – Ňeborák Valach! včera, pokím sa baviu pri boku krásneho d'jeučata, trápila ho láska, a dñes len čo sa prebud'iu, hñed' ho začala stará poctivosť obracať, volajúc k ňemu ňeprestajno: ,Valach! Valach! kďe ti baraňec?*“³² V tej-

²⁹ DAXNER, Štefan: Statoční Valach (obraz z Valaskjeho života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 213.

³⁰ DAXNER, Štefan: Statoční Valach (obraz z Valaskjeho života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 209.

³¹ DAXNER, Štefan: Statoční Valach (obraz z Valaskjeho života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 214.

³² DAXNER, Štefan: Statoční Valach (obraz z Valaskjeho života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 215.

to podobe sa dvojnásobné imperatívne oslovenie a dikcia otázky opakujú v zhode s kompozičným princípom triadickosti ešte dvakrát, pričom autor funkčne varíruje komunikačnú i naratívnu situáciu a výpoveď pripisuje vždy inému subjektu rozprávania: v citovanej ukážke je ním rozprávač, ďalej vnútorný hlas valacha pri uvažovaní, čo povie gazdovi, a napokon gazda pri reálnom „rátungu“.

Prózu O drahom barancovi napísal autor pravdepodobne v druhej polovici roku 1843, teda približne v čase, kedy Ľudovít Štúr v prednáškach o poézii slovanskej predstavil ako model národného hrdinu Jánošíka. Snaha vytvoriť prototyp literárneho hrdinu, ktorý by mal zastupovať neexistujúceho hrdinu národného, bola v polovici štyridsiatych rokov zvlášť aktuálna, ako na to upozornil Oskár Čepan v štúdiách Bottov asketický hrdina a Vizionár praxe Mikuláš Dohnány.³³ Ukázal v nich, z akých zdrojov levočský básnický okruh „zrodil“ takéhoto hrdinu a podľa rovnomennej básne Jána Bottu označil jeho prototyp ako svetského víťaza, ktorý mal podľa O. Čepana reprezentovať zosobnené individuum Slovenska. Modelu svetského víťaza zodpovedá aj Francisciho Popolvár zo *Slovenských povestí* z roku 1845, ktorým neskôr Ľ. Štúr v spise *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* (1853) „nahradil“ pôvodne postulovaný model Jánošíka z prednášok. Próza Statočný valach bola publikovaná v roku 1846, teda v čase, kedy podľa O. Čepana „vyvrcholili snahy vytvoriť záväzný model „mládenca slovenského“ ako prototyp romantického subjektu“.³⁴ V Daxnerovom valachovi možno vidieť protiklad svetského víťaza aj popolvárovského hrdinu zobrazených v kóde a jazykom čarovnej rozprávky, hoci jeho zdroje sú tiež folklórne. Oproti nim ponúka Š. M. Daxner alternatívu hrdinu, na ktorého sa nečaká, kým ho zrodí chod dejín, ale ktorý je už možný – tu a teraz, lebo vychádza priamo z dedinského človeka, z človeka tradičného povolania, z človeka, ktorý je mimoriadny tým, že zostáva v každej situácii verný svojim zásadám.

V kontexte dobovej projekcie národného hrdinu možno teda Daxnerov „obraz z valaského života“ prečítať ako identifikáciu možnosti, ktorú ponúkajú domáce zdroje. Nie je to epochálny koncept veľkého hrdinu, ktorý vykoná skutky nevídané a neslýchané a nimi prebudí zakliatu krajinu a vykúpi národ, ale koncept skromného a tichého každodenného hrdinstva, ktoré sa nespreneveruje základným zásadám ľudského spolužitia, pretože práve takéto konanie je nevyhnutnou podmienkou veľkých skutkov, ale predovšetkým – vo vzťahu k národnému životu a projektu riešenia jeho problémov – je pravdepodobne dôležitejšie ako jalové fantazírovanie o veľkých popolvárovských činoch. V tomto zmysle je Daxnerov koncept hrdinu konceptom racionálnym, praktickým i pragmatickým.

Statočný valach je dokladom toho, ako jeden text v rôznych obdobiach nachádza rôzne publikačné uplatnenie a s ním spojené odlišné – dobové i historiografické – hodnotenie. Kým v štyridsiatych rokoch je publikovaný ako ukážka pôvodnej prózy, v osemdesiatych rokoch už zastupuje folklórnu prózu. Hodnotenie jedného textu raz ako literárneho a raz ako folklórneho ilustruje tiež celkový nerovnovážny stav v dobovom i historickom

³³ ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 89 – 106; Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1, s. 1 – 20.

³⁴ ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 92.

nazeraní na javy, ktoré sa nachádzajú na pomedzí medzi literatúrou a folklórom, a ktoré najzávažnejšie zasahuje práve žáner rozprávky.

Dvojaké hodnotenie jediného textu aktualizuje otázku vplyvu folklóru na pôvodnú tvorbu v romantizme a jeho recepciu. V súvislosti s výskumom romantickej prózy ju medzi prvými načrtol práve J. Noge, ktorý správne identifikoval problém protirečivosti Štúrových téz vo vzťahu k prozaickému folklóru vo vnútri jeho koncepcie slovanského umenia: „I keď z celej Štúrovej koncepcie ľudovej slovesnosti vyplýva, že ju vôbec pokladá za základ národného umenia a za vzor pre umeleckú literatúru, sám – najmä pokiaľ ide o prózu – vylučuje jej adaptácie a priamo ju nekladie ani ako vzor pre umeleckú prózu, hoci z jeho odsudzovania ‚romantizmu‘, ‚cudzáctva‘ a podobne nepriamo vyplýva, že onen požadovaný ‚národný duch‘ je práve a predovšetkým v ľudovej slovesnosti. Táto dvojaká možnosť – ‚cudzích foriem‘ a ‚národných foriem‘ – sa totiž pociťovala zvlášť silne.“³⁵ Z tohto dôvodu J. Noge ďalej nepátral po ponáškach na folklórne rozprávky, iba identifikoval texty, v ktorých autori literárne aktualizovali schému folklórnej rozprávky ako ukážku tendencie romantickej prózy v predrevolučnom období.

Stanislav Šmatlák vo svojich dejinách interpretoval Nogeho závery ako „rezidentnosť žánru rozprávky voči pokusom presadiť ho do novej kultúrno-spoločenskej klímy a určiť mu nové ideovo-umelecké úlohy“³⁶ a C. Kraus ďalej vzťah folklórnych predlôh k pôvodnej romantickej próze redukoval na otázku, prečo ju rozprávka výraznejšie neovplyvnila. Dôvod videl v „príliš veľkom rešpekte k ľudovej slovesnosti a azda aj obavách, či je v schopnostiach našich romantikov vytvoriť adekvátny pendant ľudovej rozprávky (...) ľudová rozprávka poskytovala široký priestor, no kladla i veľké nároky na pôvodnú prozaickú tvorbu. Zdá sa, že slovenskí romantici si uvedomovali, že tvorba v intenciách a na spôsob ľudovej rozprávky je riziková, že vytvoriť jej plnohodnotný ekvivalent je ťažko realizovateľná úloha“.³⁷ Pri týchto úvahách však C. Kraus opomenul protirečivosť Štúrových postulátov kladených na funkciu prózy a slovanského umenia, ako na ne správne upozornil J. Noge. K tomu treba poznamenať, že hoci práve protirečivosť Štúrovej koncepcie môže vysvetľovať absenciu ponášok na folklórne rozprávky v tomto období, nemyslím si, že otázka prítomnosti, resp. neprítomnosti tejto podoby lektúry v romantizme je relevantná, prípadne môže nahrádzať celú problematiku vzťahu folklóru k pôvodnej tvorbe v romantizme. Napokon, „prípad“ Statočný valach je toho dôkazom.

PRAMENE

Codex tisoivský C, ALU SNK, sign. B466.

DAXNER, Štefan Marko: Statoční Valach (obraz z Valaskjeho života). In: *Nitra*, roč. 3, 1846, s. 207 – 217.

LITERATÚRA

ČEPAN, Oskár: Bottov asketický hrdina. In: *Slovenská literatúra*, roč. 49, 2002, č. 2, s. 89 – 106.

³⁵ NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 178 – 179.

³⁶ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, 2. prepracované vydanie, s. 107.

³⁷ KRAUS, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus. Vývin a tvar*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 104.

- ČEPAN, Oskár: Vizionár praxe Mikuláš Dohnány. In: *Slovenská literatúra*, roč. 38, 1991, č. 1, s. 1 – 20.
- DAXNER, Štefan Marko: Vlastný životopis. In: *Slovenské pohľady*, roč. XIX, 1899, soš. 3, s. 129 – 139.
- HLEBA, Edmund: *Štefan Marko Daxner. Život a dielo v dokumentoch*. Martin : Osveta, 1976.
- KRAUS, Cyril: *Slovenský literárny romantizmus. Vývin a tvar*. Martin : Matica slovenská, 1999.
- KRAUS, Cyril: *Štefan Marko Daxner. Život, charakter a práca*. Bratislava : Osvetový ústav, 1973.
- NOGE, Július: *Slovenská romantická próza*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969.
- PÁCALOVÁ, Jana: Formuly v literárnych rozprávkach. In: *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 1, s. 81 – 103.
- PÁCALOVÁ, Jana: Od stavby k funkcii (príspevok k poetike rozprávok). In: *Slovenská literatúra*, roč. 53, 2006, č. 3 – 4, s. 221 – 242.
- PÁCALOVÁ, Jana: *Metamorfózy rozprávky (od Jána Kollára po Pavla Dobšinského)*. Bratislava : Ars Poetica, 2010.
- POLÍVKA, Jiří: *Súpis slovenských rozprávok*. Zv. 4. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1930.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, 2. prepracované vydanie.
- V.: Štefan Marko Daxner. In: *Slovenské pohľady*, roč. VI, 1886, č. 4, s. 96.

Mgr. Jana Pácalová, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava
SR
e-mail: pacalovakorekt@gmail.com